

Dezső SZENKOVICS*

VIZIUNEA LUI GANDHI ASUPRA PĂCII, ÎN DOUĂ SCRISORI CĂTRE HITLER

GANDHI'S VISION OF PEACE IN TWO LETTERS TO HITLER

– Abstract –

Mohandas Karamchand Gandhi or the Mahatma could be considered one of the most important and well-known personalities of the 20th century. During his life he was apostrophized as “*the Apostle of Nonviolence*”¹ and even nowadays we look at him as a symbol of peace. Reading up on his more than 50.000-page spiritual heritage, we will find that one of the core concepts, central categories of his thinking is *ahimsa*, which could be translated as non-violence, a concept in a very close relation with the expression of peace. *Satyagraha*, another important category of the Gandhian thinking and at the same time a method of acting is in fact the way which leads to a peaceful resistance, which – in the Gandhian perspective – could be a real alternative in order to obtain a given goal or cause by violence, aggression or bloodshed.

In my paper I will try to summarize the importance and the relevance of the two letters written by the Mahatma and addressed to the leader of the National Socialist German Workers' Party, Adolf Hitler. The starting point will be the analysis of these two letters, the first one written in July 23, 1939 and the second one in December 24, 1940. Even though we know that the first letter never came to Hitler because of the simple fact that it was intercepted by the British authorities, and the second one wasn't answered by the addressee, I think that this two documents are the most important testimonies of his unquestionable faith in its theory and method.

* Universitatea „Sapientia”, Cluj-Napoca, Departamentul de Relații Internaționale și Studii Europene (szenkovics@kv.sapientia.ro).

Versiunea în limba engleză al acestui studiu a fost prezentat în cadrul conferinței internaționale „Past, Present, Future. Peace in History: Avoiding War and the Quest for Social Justice”, organizat de „Juraj Dobrila University”, Faculty of Humanities, Department of History, din Pula, Croația, în perioada 30 mai – 1 iunie 2019.

¹ Nanda, Bal Ram, *Three Statesmen. Gokhale, Gandhi, and Nehru*, Delhi, Oxford University Press, 2004, p. 264.

Keywords: Gandhi; Hitler; peace; *ahimsa*; *satyagraha*.

„Avem o forță, o forță care nu poate fi regăsită în cocktailurile Molotov, dar totuși avem o forță. O forță care nu poate fi regăsită în gloanțe și arme, dar totuși avem o forță. Este o forță la fel de veche ca discernământul lui Isus din Nazaret și la fel de modernă ca tehnicile lui Mohandas K. Gandhi.”

Martin Luther King

Istoria războaielor, a conflictelor armate și a violenței umane este de fapt de aceeași vârstă cu istoria omenirii. Așadar, nu este de mirare dacă acest subiect - și indirect tema păcii - are o vastă literatură și nu există nicio organizație internațională care să nu fie preocupat într-un mod sau în altul de ideea de pace, securitate și stabilitate. Chiar și dezbaterile dintre cele mai importante două școli de relații internaționale, școala realistă și cea liberală cu privire la cauzele războiului, subliniază importanța acestui subiect.

Cele două școli menționate mai sus au puncte de vedere categoric diferite asupra fenomenelor sociale care ne înconjoară, inclusiv despre natura și cauzele războiului sau păcii. Este binecunoscut faptul că ineficiența răspunsului liberal dat la ororile primului război mondial din anii 1930 și 1940 i-a condus pe teoreticienii precum Edward H. Carr și Hans J. Morgenthau, cei mai importanți reprezentanți ai școlii realiste, la concluzia că cauza războaielor și conflictelor dintre state, singurii actori ai relațiilor internaționale din punct de vedere realist, este ireconciliabilul conflict de interese dintre cei care au (*the haves*), adică cu alte cuvinte țările bogate și prospere, cum ar fi Anglia, Franța și SUA, și cei care nu au (*the have-nots*), adică țări sărace și cu un nivel de bunăstare redus, cum au fost pe vremea respectivă de exemplu Germania, Japonia și Italia². Realității au argumentat că punctul de vedere liberal care consideră pacea și armonia drept condiția de bază a umanității, iar conflictele ca fiind niște fenomene ale vieții omenești, care pot fi gestionate prin reconcilierea intereselor, este o direcție greșită, o fundătură. Morgenthau era convins că starea de pace nu este o stare naturală a societății umane, că omul este în mod inerent rău, egoist și pentru că este practic interesat de sine, este într-o continuă

² Termenii *the haves* (state privilegiate din punct de vedere economic) și *the have-nots* (state defavorizate din punct de vedere economic) au fost folosite de istoricul și politologul britanic E. H. Carr, unul dintre întemeietorii abordării realiste a relațiilor internaționale, pentru a marca acele două categorii de state care duc o luptă aprigă și neîncetată pentru putere.

căutare a puterii, iar acest lucru duce adesea la conflicte cu alți oameni sau chiar și la acțiuni agresive.

Dacă în această parte occidentală a lumii dezbaterea despre pace și război este dominată de aceste două teorii ale relațiilor internaționale și se rezumă la o dezbatere strict științifică, în cultura orientală, asiatică, acest subiect poate fi considerată drept tema centrală din marile religii, precum hinduismul, budismul sau jainismul. Conceptul de *ahimsa* (care poate fi tradus prin non-violență sau non-vătămare, iar într-un sens mai larg ca respect pentru toate viețuitoarele și evitarea violenței față de ceilalți) este un concept de bază în toate aceste religii indiene. De fapt, însuși Mahatma Gandhi a împrumutat acest concept din tradiția religioasă hindusă și jaină și l-a transformat, împreună cu alte categorii, precum *satya*³, *satyagraha*⁴ sau *sarvodaya*⁵, într-un concept cunoscut în întreaga lume.

Dar, înainte de a accede la prezentarea viziunii lui Gandhi asupra păcii, credem că este foarte important să ne oprim pentru o clipă la două scrisori scrise de Mahatma. Este bineștiut și cunoscut faptul că Gandhi aproape zilnic a scris mai multe scrisori adresate rudelor, prietenilor, persoanelor cunoscute și necunoscute. Printre aceste mii de scrisori însă se pot regăsi două care ne pot ajuta în a alcătui o imagine despre personalitatea lui, sau chiar în a înțelege mai bine gândirea lui. Aceste două scrisori au ceva în comun: ambele au fost adresate lui Adolf Hitler. Datarea celor două scrisori ne arată că prima a fost scrisă în anul 1939, iar cea de a doua cu un an mai târziu, în ajunul crăciunului din 1940. Dacă prima dintre aceste scrisori este una foarte scurtă și se știe despre ea că nu a ajuns în mâna lui Hitler din cauza faptului că a fost interceptat de serviciile secrete britanice chiar înainte să părăsească India, textul celei de-a doua scrisori este mult mai lung și nu se știe nimic despre soarta acesteia, putând chiar să ajungă și în mâna lui Adolf Hitler (ceea ce însă cel mai probabil nu s-a întâmplat).

³ Termenul *satya* poate fi tradus ca și adevăr, dar în concepția gandhiană este sinonim cu Dumnezeu în sensul că prin căutarea adevărului vom ajunge mai aproape de divinitate.

⁴ Termenul *satyagraha* înseamnă „insistența pe adevăr/ apucarea adevărului”, ceea ce, în gândirea gandhiană, apare ca un atribut esențial și indispensabil al vieții umane. Termenul, în acest context, se poate traduce prin „forța adevărului”. Semnificația originală a noțiunii este cea de susținerea necondiționată a adevărului. Este folosit de fapt la descrierea acelor metode de rezistență și nesupunere non-violentă, care au fost dezvoltate de către Gandhi încă din perioada petrecută în Africa de Sud, și care sunt bazate pe principiul dreptății. Esența acestei metode este ca individul, grupuri de oameni sau chiar o întreagă națiune să refuze supunerea legilor despre care se dovedesc a fi nedrepte.

⁵ Termenul *sarvodaya* poate fi tradus prin ascensiune universală a întregii societăți, prosperitate generală, sau cu termenii folosiți de Gandhi în autobiografia lui, bunăstarea tuturor.

Textul acestor două scrisori însă merită analizat chiar și dacă cel mai probabil niciodată nu au ajuns să fie citite de destinatar și astfel nu au avut nicio șansă în a-și atinge scopul. După o analiză detaliată a scrisorilor ni se va dezvălui faptul că în aceste două texte există câteva asemănări foarte importante. Cea mai importantă asemănare constă în faptul că, în ambele scrisori, Gandhi se adresează lui Hitler cu o formulă destul de neobișnuită, numindu-l „prieten”. Având în vedere faptul că Hitler și Gandhi nici nu s-au cunoscut, darămite să fi fost prieteni, am putea considera această formulă ciudată sau chiar șocantă dacă nu l-am cunoaște pe omul care stă în satele acestor cuvinte. Dar, știind că autorul scrisorilor este Gandhi, putem fi siguri că nu este un simplu gest politic al lui Mahatma, ci este mult mai mult. De fapt această expresie este amprenta gândirii lui Gandhi asupra ființei umane. Potrivit lui Mahatma, omul este inerent bun, motiv pentru care este foarte important să se facă distincția între om și acțiunile lui. Existența omului rău nu poate fi concepută de Mahatma, el fiind ferm convins că doar faptele și acțiunile omului pot fi rele, în sensul de greșite, neadecvate. În această ordine de idei însă, chiar și apelativul de prieten poate fi înțeles, pentru că în viziunea gandhiană acțiunile crude și inumane ale lui Hitler trebuie condamnate, dar omul însuși nu poate fi perceput ca rău, în concluzie, poate fi considerat prieten.

Dacă citim prima scrisoare, vom sesiza că primele și ultimele rânduri relevă pe de o parte un fel de comportament ezitant în ceea ce privește decizia de a scrie aceste rânduri, dar pe de altă parte stau dovada modestiei și umilinței atât de caracteristică lui Gandhi. El scrie: „Prietenii au fost cei care m-au îndemnat să vă scriu de dragul omenirii. Dar am rezistat cererii lor din cauza sentimentului, că orice scrisoare scrisă de mine ar fi o impertinență. [...] În orice caz vă anticipez iertarea, dacă am greșit în a-vă scrie. Al dumneavoastră sincer prieten⁶”

Cu toate acestea, cea mai importantă parte a scrisorii este acela în care Gandhi încearcă să-l convingă pe Hitler despre faptul că lupta lui nu numai că este lipsită de orice sens, dar este și inutilă: „Este destul de clar că dumneavoastră sunteți astăzi singura persoană din lume care poate preveni un război, care poate reduce umanitatea la stadiul de sălbăticie. Oare trebuie să plătiți acest preț pentru un scop

⁶ Mohandas Karamchand Gandhi, *Letter to Adolf Hitler*, The Collected Works of Mahatma Gandhi, vol. 70, Ahmedabad, The Publication Division, Ministry of Information and Broadcasting, Government of India, Navajivan Trust, 1977, p. 20. Textul original: „Friends have been urging me to write to you for the sake of humanity. But I have resisted their request, because of the feeling that any letter from me would be an impertinence. [...] Any way I anticipate your forgiveness, if I have erred in writing to you. I remain, Your sincere friend.”

oricât de demn vi se pare a fi? Veți asculta apelul celui care a evitat în mod deliberat metoda războiului fără un succes considerabil⁷.”

După cum reiese și din acest fragment scurt, în prima scrisoare Gandhi încercă să-l sensibilizeze pe Hitler cu privire la câteva întrebări esențiale, cum ar fi de exemplu consecvențele unui război. Tonalitatea celei de-a doua scrisori însă este una mult mai determinantă și critică. Dacă scrisoarea începe cu același apelativ, ca și primul, „drag prieten”, marea diferență este că, cu această ocazie, Mahatma chiar și explică de ce îl consideră prieten pe Hitler. El admite că acest apelativ nu este deloc o simplă formalitate, ci se datorează faptului că el crede în doctrina prieteniei universale⁸, este adeptul acestei doctrine, conform căreia omul nu are inamici. Ține să sublinieze că nu-l consideră un monstru pe Hitler, ci mai degrabă îl vede ca pe un om curajos, un patriot adevărat care își iubește țara. Altfel judecă însă faptele comise de Hitler și de guvernul lui nazist, considerându-le acte monstruoase și inumane, nepotrivite demnității umane⁹ sau chiar acte degradante pentru umanitate¹⁰: „Dar propriile dumneavoastră scrieri și declarații, precum și cele ale prietenilor și admiratorilor dumneavoastră, nu lasă loc de îndoială că multe dintre faptele comise sunt monstruoase și nepotrivite pentru demnitatea umană, mai ales în viziunea unor oameni ca mine care cred în prietenia universală. Așa sunt umilirea Cehoslovaciei, violul comis asupra Poloniei și anexarea Danemarcei. Sunt conștient de faptul că în viziunea dumneavoastră despre aceste spoliieri sunt văzute ca acte virtuozose. Dar am fost învățați din copilărie să-i privim ca pe niște acte care degradează umanitatea”¹¹.

În cea de a doua parte a ultimei scrisori Gandhi descrie și analizează metoda sa de luptă nonviolentă, denumită chiar de el satyagraha, care este descrisă ca o

⁷ Ibidem, p. 21. Textul original: „It is quite clear that you are today the one person in the world who can prevent a war which may reduce humanity to the savage state. Must you pay that price for an object however worthy it may appear to you to be? Will you listen to the appeal of one who has deliberately shunned the method of war not without considerable success?”

⁸ Koenraad, Elst, *Return of the Swastika. Hate and Hysteria versus Hindu Sanity*, Arktos Media Ltd, 2015, p. 268.

⁹ Mohandas Karamchand Gandhi, *Letter to Adolf Hitler*, The Collected Works of Mahatma Gandhi, vol. 73, Ahmedabad, The Publication Division, Ministry of Information and Broadcasting, Government of India, Navajivan Trust, 1978, p. 254.

¹⁰ Ibidem, p. 254.

¹¹ Ibidem, pp. 253-254. Textul original: „But your own writings and pronouncements and those of your friends and admirers leave no room for doubt that many of your acts are monstrous and unbecoming of human dignity, especially in the estimation of men like me who believe in universal friendliness. Such are your humiliation of Czechoslovakia, the rape of Poland and the swallowing of Denmark. I am aware that your view of life regards such spoliations as virtuous acts. But we have been taught from childhood to regard them as acts degrading humanity.”

metodă „bazată pe cunoașterea faptului că niciun tiran nu-și poate atinge scopul fără un anumit grad de cooperare din partea victimei, fie el voluntară sau obligatorie. Conducătorii noștri pot stăpâni pământul și corpurile noastre, dar nu și sufletele noastre¹².” Făcând acest lucru, scopul lui Gandhi este de a încerca să-i explice lui Hitler convingerea lui că pe termen lung rezistența non-violentă și mișcarea de non-cooperare sunt capabile să învingă chiar și cele mai violente și crude forțe ale lumii. Dar, în același timp, toate acele țări și liderii acestora care încearcă să câștige o luptă într-un mod violent, vor fi distruse de o țară sau de o alianță mult mai puternică și superioară. Iar acest nou câștigător va fi distrus și el la rândul lui, căci pentru Gandhi este de la sine înțeles că violența va naște violență, că dacă faptele omului sunt ghidate de principiul ochi pentru ochi, într-un sfârșit vom ajunge ca majoritatea omenirii să ajungă nevăzător.

Una dintre cele mai reușite descrieri ale gândirii gandhiene în ceea ce privește raportarea lui Mahatma la violență a fost realizată de Louis Fischer, el fiind printre primii și unul dintre cei mai însemnați biografi al lui Gandhi. În cartea scisă despre viața și activitatea lui Mahatma autorul ne oferă o abordare plastică, enunțând că *satyagraha* este pașnică și că esența acesteia constă în faptul că în momentul în care cuvintele nu mai sunt capabile să convingă adversarul, când argumentarea rațională nu mai are nicio șansă, singura speranță este că puritatea, smerenia și onestitatea individului vor fi capabile s-o facă. Dar pentru aceasta, adversarul trebuie să fie dezvățat din eroare prin răbdare și simpatie, trebuie înduplecat la adevăr și nu zdrobit. Trebuie convertit și nu anihilat. *Satyagraha* este exact opusul metodei machiavelice, care poate fi descris prin ochi-pentru-ochi-pentru-ochi-pentru-ochi și care cauzează orbirea tuturor celor implicați, adică o stare generală de orbire¹³.

Gandhi își încheie scrisoarea spunând că toate toate acele acțiuni și fapte care sunt legate de numele Führerului nu sunt surse de mândrie în sânul poporul german și îi cere lui Hitler să oprească războiul și să găsească soluții pașnice pentru a-și rezolva disputele cu dușmanii săi.

După această analiză succintă, în ceea ce urmează voi încerca să sintetizez importanța și relevanța acestor două scrisori.

După cum este foarte bine cunoscut, tema celui de-al doilea război mondial este una recurentă în scrierile lui Gandhi. Cu toate acestea însă, printre sutele de scrisori și scrieri care abordează această temă, numai aceste două au fost adresate lui Hitler. Acest fapt însă nu trebuie să ne mire. Dacă prima scrisoare a fost scrisă sub

¹² Ibidem, p. 254. Textul original: „It is based on the knowledge that no spoliator can compass his end without a certain degree of co-operation, willing or compulsory, of the victim. Our rulers may have our land and bodies but not our souls.”

¹³ Louis, Fischer, *Mahatma Gandhi – His Life and Times*, Mumbai, Bharatiya Vidya Bhavan, pp. 89-90.

presiunea unor persoane din anturajul lui Mahatma, a doua scrisoare ia naștere din îngrijorarea lui Gandhi, din dorința lui de a încerca să stopeze războiul care cuprindea din ce în ce mai mult Europa. Așa cum bine remarcă și Elst, aceste rânduri stau dovadă caracterului lui Mahatma, și evidențiază în mod clar credința lui în bunătatea inerentă a omului. Gandhi nu ar fi fost el însuși dacă nu ar fi încercat să prevină izbucnirea unuia dintre cele mai sângeroase războaie din istorie. Totodată consider că aceste două scrisori pot fi considerate relevante și în zilele noastre prin prisma mesajelor formulate. Sunt ferm convins că după atentatele teroriste din 11 septembrie 2001 omenirea a ajuns la o răscruce. Relațiile internaționale, politica și diplomația sunt otrăvite de neîncredere, de frică, de violență. Locul cooperării în relațiile internaționale este din ce în ce mai mult ocupat de concurență. Înmarmarea a atins un nivel mai mult decât îngrijorător, chiar putem spune că a ajuns la cote alarmante. Marile puteri de multe ori ignoră legile internaționale și se angajează în lupte fără orizont pentru supremația geopolitică și economică. S-au degradat vizibil și relațiile umane. Locul acceptării celuilalt este din ce în ce mai mult preluat de frica față de alteritate, față de străin, față de cei care arată altfel, gândesc altfel și trăiesc altfel. Omul contemporan în ultimele decenii a devenit mult mai irascibil, mai sceptic și neîncrezător în semenii lui. Toate acestea însă nu sunt semne prea bune pentru viitorul omenirii, iar dacă ținem cont și de pericolozitatea și capacitatea de distrugere a noilor generații de arme, chiar putem să spunem că toate aceste semne sunt de-a-dreptul înfricoșătoare. Cele enumerate sunt semne clare și iminente ale unui potențial conflict armat sau al unui război, iar se pare că din nou nu prea avem o soluție eficace și liniștitoare pentru toate aceste provocări și pericole. Așa cum bine afirmă Raj Singh într-unul din studiile sale „pacea nu poate fi atinsă doar prin organizarea de simpozioane sau prin fondarea unor organisme internaționale¹⁴.” Sau, citând Anima Bose, „[p]acea nu poate fi construită pe teorii, lozinci sau programe pioase. Nu poate exista pace pe pământ fără ca mintea umană să fie readusă la recunoașterea faptului că toate viețile sunt una și aceeași, fiind emanațiile sinelui universal”¹⁵. Deși suntem diferiți prin trup, noi toții avem același suflet, continuă Bose. Dar acest tip de transformare mentală este legată fără dar și poate de o

¹⁴ R. Raj, Singh, *Gandhi and the Fundamentals of World Peace*, Peace Research, vol. 30, nr. 3, Canadian Mennonite University, 1998, p. 98. <https://www.jstor.org/stable/23607625>, ultima accesare 25 ianuarie 2021. Textul original: “[w]orld peace cannot be attained merely by holding symposia or by founding international bodies.” <https://www.jstor.org/stable/23607625>

¹⁵ Anima, Bose, *A Gandhian Perspective of Peace*, Journal of Peace Research, vol. 18, nr. 2, p. 160. <https://doi.org/10.1177/002234338101800204>, ultima accesare 13 decembrie 2020. Textul original: „Peace cannot be built on theories, slogans or pious programmes. There can be no peace on earth without the kind of interchange that restores human mind to the fact that all life is one, emanating from universal self.”

renaștere morală și spirituală a ființei umane, ea putând fi atinsă numai prin valorile spirituale și morale universale ale umanității, precum iubirea sau non-violența, adevărul sau compasiunea. Un om care deține toate aceste valori va putea alege suferința de sine în loc de violență, pentru că va ști că distrugerea opresorului va provoca numai ură și violență. Va ști că singura modalitate corectă este să alegi să fi ucis, să mori decât să devii violent, să te sacrifici în loc să ucizi. Asta înseamnă să fii un adevărat *satyagrahi*, un neobosit adept devotat căutării adevărului prin metode exclusiv non-violente, o cale însă pe care însuși Mahatma o consideră mult mai dificilă decât calea violenței. *Satyagraha* înseamnă blândețe, înseamnă iubirea necondiționată a aproapelui. Nu poate rezulta din răutate sau furie, constrângere sau nerăbdare. Este un substitut complet al violenței care emană din puterea inimii, din dragostea pură, din caracterul uman. Iar fortificarea spirituală și morală a ființei umane este mult mai greu de atins decât întărirea fizică a corpului uman. Metaforic vorbind, este mult mai ușor să devii un culturist de succes preocupat de propriul lui corp, decât unul concentrat pe dezvoltarea caracterului, al puterii interioare¹⁶.

Ceea ce Gandhi încearcă prin această metodă specială este „de a transforma cultura războiului și a violenței într-o cultură a păcii și non-violenței¹⁷.” Astfel, contribuția lui Gandhi la studiile de pace este importantă prin prisma faptului că el, de-a-lungul luptei non-violente duse împotriva ocupației colonialiste britanice, ne-a demonstrat pe o scară largă că această transformare este posibilă prin *satyagraha*, „această forță născută din Adevăr și Iubire sau non-violență¹⁸.” Tocmai din această cauză cred că nu există nici un fel de dubiu că Mahatma poate fi considerat unul dintre pionierii teoriei și practicii rezolvării conflictelor. Fără să folosească acele termene științifice atât de familiare în zilele noastre, cum ar fi managementul conflictelor, rezolvarea conflictelor sau transformarea acestora, el de fapt poate fi considerat teoreticianul și experimentatorul acestor tehnici de rezolvare a conflictelor. Iar tocmai această dualitate, faptul că nu numai enunța sau definea o posibilă metodă, ci o și testa în practică atât pe plan personal, cât și pe a scară mai largă, la nivelul societății, îl face pe Gandhi credibil. Ne face pe noi să înțelegem că pentru el non-violența nu era numai un simplu mijloc de acțiune, un oarecare

¹⁶ Mohandas Karamchand Gandhi, *An Impatient Worker*, The Collected Works of Mahatma Gandhi, vol. 54, Ahmedabad, The Publication Division, Ministry of Information and Broadcasting, Government of India, Navajivan Trust, 1973, pp. 416-417.

¹⁷ Joseph Siby K., *Gandhian Approach to Peace and Non-violence*, Contemporary Perspectives on Peace and Non-violence, Wardha, Institute of Gandhian Studies, 2010, p. 91.

¹⁸ Mohandas Karamchand Gandhi, *Satyagraha in South Africa*, The Collected Works of Mahatma Gandhi, vol. 29, Ahmedabad, The Publication Division, Ministry of Information and Broadcasting, Government of India, Navajivan Trust, 1968, p. 92.

instrument pus în slujba unui scop, ci mai degrabă era un crez, un puternic și neîndoielnic stâlp al credinței. Altfel spus, Gandhi alege calea non-violentă nu pe baza unei considerații simple bazate pe calculul costuri-beneficii, ci din cauza faptului că crede cu desăvârșire că aceasta este calea dreaptă și corectă, calea adevărului.

În încheiere, pentru a evidenția încă o dată măreția și importanța modului de gândire și de acțiune al lui Mahatma Gandhi, voi cita cuvintele lui Martin Niemöller, pastorul luteran german care pentru vederile sale antifasciste a fost unul dintre primii lideri creștini arestați de naziști. El declara despre Gandhi: „Când biserica creștină și lumea creștină nu au făcut nimic eficient pentru pacificare, Dumnezeu a găsit un profet al non-violenței în persoana lui Mahatma Gandhi [...]. În zilele noastre, Gandhi a arătat acest lucru unei mari părți a lumii și îmi doresc ca creștinii să nu fie ultimul grup de bărbați și femei care să învețe lecția pe care Dumnezeu ne-o învață prin acest profet¹⁹”.

¹⁹ Rynne, J. Terrence, *Gandhi & Jesus. The Saving Power of Nonviolence*, New York, Orbis Books, 2009, p. 169. Textul original: „When the Christian church and Christian world did not do anything effective about peacemaking, God found a prophet of nonviolence in Mahatma Gandhi [...]. In our days Gandhi has shown this to a great part of the world, and I wish that Christians would not be the last group of men and women to learn the lesson that God is teaching us through this prophet.”